

Summary

On the basis of analysis of the criminalistic research by domestic scientists and generalization of foreign experience the article enlightens the content of criminal models and criminalistics models for crime investigations. The article focuses on certain problems of modeling for crime investigation, including comparative analysis «modeling» and «planning». The scientific principles and practice of the reconstruction usage within crime investigation are considered, as well.

Key words: modeling, criminalistic model of crime, planning, reconstruction.

Отримано 12.03.2010

Н. С. СКРИННІКОВА

Наталія Сергіївна Скриннікова, асистент кафедри Донецького національного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ (ЖІНОЧОЇ СТАТІ), ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИННИ В УКРАЇНІ

Особа злочинця – це абстрактне поняття, за допомогою якого у кримінологічній практиці створюється загальний портрет людини, яка вчинила злочин, та яке дає змогу: 1) визначити найбільш типові негативні риси характерні конкретним злочинцям за основними кримінологічними показниками; 2) побачити, які з цих рис є найбільш поширеними в особі та безпосередньо пов’язаними зі злочинною поведінкою та її мотивацією; 3) встановити причини формування негативних властивостей та якостей особи, під впливом яких вона вчинила злочин; 4) дослідити взаємозв’язок загально-соціальних детермінантів з біологічними особливостями особи на різних етапах її соціалізації; 5) навести типологію злочинців. У літературних джерелах зазначається, що особистісна характеристика неповнолітніх злочинців має суттєві особливості, у порівнянні з властивостями злочинців інших соціально-вікових груп. Такі особливості пов’язані з тим, що на загальні закономірності формування та поведінкової реалізації криміногенних ознак особи, що взаємодіють із певними зовнішніми факторами, суттєво впливають як на період вікової психології (особливо її деформації), так і на специфіку соціального статусу, сфери спілкування життєдіяльності неповнолітніх та взаємодія з оточуючим середовищем¹.

У даному дослідженні буде проаналізовано головні характеристики особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі), які значною мірою відрізняються від дорослих жінок-злочинців. Підлітковий вік у межах 11–13 років та 14–15 років є переходним етапом у біологічному значенні. У соціальному плані підліткова фаза – це продовження первинної соціалізації. Усі підлітки цього віку – школярі, що перебувають на утриманні батьків. Соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого. Психологічно цей вік зарадто суперечливий. Юнацький вік (14–18 років) є третім світом, що існує між дитинством та дорослістю. Соціальне положення юнацтва неоднорідне. Юність – завершальний етап первинної соціалізації. У нормальних умовах процес засвоєння моральних та правових норм поведінки закінчується у підлітковому віці до 14–16 років. Чим і пояснюється загальний вік кримінальної відповідальності, що встановив законодавець – 16 років.

Обраний напрямок наукового дослідження належить до пріоритетних у науці кримінального права та кримінології. Стаття виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри кримінального права та процесу Донецького національного університету. Тема статті узгоджується з положеннями Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої: Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000 та та Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1776, а також Комплексної програми запобігання дитячої бездоглядності у Донецькій області на 2006–2010 роки, затвердженої розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації № 340 від 24 липня 2006 р. та Обласної програми запобігання дитячої бездоглядності на 2007–2010 рр., що була затверджена розпорядженням голови Донецької міської ради № 8/20 від 21 лютого 2007 р.

Розгляд проблеми кримінально-психологічних особливостей злочинності неповнолітніх вже здійснювався на теренах кримінологічної науки. У відчизняній кримінології цьому питанню приділяли увагу такі вчені як: Ю. А. Абросімова, Джужа, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Грищук, А. П. Закалюк, О. М. Костенко.

Але наукових праць, спеціально присвячених проблемі вивчення особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі), не вивчалось. Серед праць, для яких характерний комплексний підхід до цієї проблематики, в першу чергу, слід виділити роботи таких дослідників, як О. М. Ігнатов, М. І. Трофимов, І. К. Туркевич, В. І. Лановенко, А. А. Примаченок, К. К. Сперанський, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко.

У межах вивчення особи неповнолітнього злочинця проводилась велика кількість досліджень. Аналізувались соціально-демографічні характеристики антисоціальних осіб молодіжного віку, особливості їх адаптації у суспільному середовищі, сімейне оточення, образ життя. Досліджувались також ціннісні орієнтації, властиві неповнолітнім злочинцям, особливості правосвідомості, система інтересів і потреб, самооцінка, механізм психологічного захисту та самовиправдання тощо. Усі ці наукові розробки дали можливість дійти висновку, що жодна з окремо узятих особливостей особи не здатна відідентифікувати злочинця від не злочинця. Було чітко встановлено, що немає єдиної, однієї властивості особи, яка б викликала відхилячу поведінку й відрізняло би осіб, схильних до такої поведінки, від осіб, які дотримуються певних норм, прийнятих у суспільстві.

З огляду на особливості рис неповнолітніх злочинців (жіночої статі), які стали на шлях протиправних вчинків та вчинили злочини, перед нами стояло на завдання дослідити такі питання:

1) описати найбільш типові для досліджуваної категорії осіб злочинців соціально-демографічні ознаки, культурно-освітній статус, коло і зміст потреб та інтересів, ставлення до соціальної діяльності, ціннісні орієнтації у сфері та моралі, емоційно-вольову характеристику, стан соматичного та психологічного здоров'я;

2) розглянути специфіку цих кількісно-якісних показників, які вчинили злочини у м. Донецьку протягом 2003–2008 рр.;

3) визначити ключові, інтегративні особливості, спрямованості, позиції, позиції неповнолітньої особи жіночої статі, що безпосередньо у взаємодії з навколошнім середовищем та ситуацією спонукали до вибору злочинного варіанта поведінки;

4) виділити основні типи неповнолітніх злочинців жіночої статі, які вчинили злочини.

Внесок дівчат неповнолітнього віку у злочинність неповнолітніх за останні п'ять років залишається відносно стабільним – 7 %. Протягом тривалого часу постають суперечності між хlopцями та дівчатами щодо демонстрації виняткового цинізму, надмірної жорстокості при вчиненні злочинів. Варто зазначити, що дівчата за такими показниками не поступаються хlopцям, а в окремих випадках впевнено отримують лідерство. На думку кримінологів, майже 40% насильницьків злочинів, вчинених неповнолітніми – як хlopцями, так і дівчатами притаманий мотив самоствердження через абсолютну владу над жертвою, глузування над її беззахисністю, що фрустують жорстокість злочинця, виміщення гніву та агресії безпорадній жертви³.

До соціально-демографічної характеристики особи неповнолітніх дівчат, які вчинили злочини, щільно прилягає їх освітньо-культурний рівень. За аналізом проведеного нами опитування засуджених неповнолітніх дівчат, встановлено, що їх освітній рівень «демонструє очевидне відставання освіченості від вікових характеристик». Так, абсолютна більшість засуджених мають неповну середню освіту – 72 %, натомість базову середню освіту на момент вчинення злочинів встигли здобути лише 15 %. Середньо-спеціальну освіту мають 12 % неповнолітніх дівчат, переважна більшість із них – випусники СПТУ. Початкову освіту – три класи – мали 1 % опитаних респондентів, неграмотні становили 0,1 %⁴.

Ще за радянських часів кримінологічні дослідження злочинності неповнолітніх свідчили про фактичне відставання більшості неповнолітніх злочинців за рівнем знань, загальним розвитком та культурою, потребами та інтересами. Таке відставання є однією з головних та таких, що складно подалати, особистісних характеристик неповнолітніх дівчат. Воно значно ускладнює соціалізацію дівчат-підлітків та їх ре-соціалізацію. У деяких літературних джерелах зазначається, низька освіта та рівень культури особистості є наслідком морально-правової деформації, та потім у зворотньому напрямку впливає на свідомість та поведінку особи. Якщо поєднати наведені данні із відомостями про працевлаштування та обстановкою в сім'ї, де проживають неповнолітні дівчата, то отримуємо комплекс негативних явищ, що набуває високого криміногенного ступення⁵.

Пояснення отриманих результатів слід шукати, як вже було сказано, у площині традиційного неблагополуччя неповнолітнього середовища, вихідцями з якого є особи досліджуваної категорії, та глибинної ланки такої соціалізації, як школа. За сучасних умов якість та доступність базової середньої освіти прямо залежить як від розумово-інтелектуальних здібностей учнів, так і від ресурсних можливостей батьків. Зрозуміло, що неповнолітні дівчата із неблагополуччю сімей через оптяжуючу спадковість, педагогічну занедбаність, низький матеріальний статок, статус батьків вже на початкових етапах навчання суттєво поступаються своїм одноліткам із благополуччю сімей в інтелектуальному та емоційному розвитку, що спричиняє хронічне неzasвоєння шкільної програми, послаблює пізнавальний інтерес до опанування нових знань, а разом створює постати „важкого” підлітка. З цього приводу за нашими дослідженнями встановлено, що 72 % опитаних неповнолітніх дівчат-злочинців свого часу стикалися з елементарним нерозумінням навчального матеріалу⁶.

Традиційною соціально-демографічною ознакою кримінологічної характеристики особи злочинця є характеристика родин, в яких виховувались винні неповнолітні дівчата.

Вихованці з неповної сім'ї, з дитячих будинків, вихованці родичів загалом становили понад 100 % неповнолітніх осіб досліджуваної категорії. Такий негативний факт вказується у всіх дослідженнях та став історичним. Мова йде перш за все про внутрішню ситуацію в сім'ї, а саме про сімейне неблагополуччя (пияцтво, наркоманію, статеве насильство, прояви сімейної жорстокості, цинізм тощо). Інтерв'ювання засуджених у Мелітопольській колонії, де відбувають покарання 225 неповнолітніх дівчат, незначна частка з яких вчинили злочин повторно, ще раз підтвердили факт злочинності сімейного неблагополуччя⁷.

Наступною складовою кримінологічної характеристики особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі) є морально-психологічні якості особистості. У нашому дослідження встановлено, що засуджені неповнолітні дівчата мали серйозні та глибокі деформації моральних та правових ціннісних орієнтацій:

- 1) на першому місці орієнтація на престиж, авторитет у групі спілкування будь-якою ціною;
- 2) зміщення життєвих цілей у бік психологічного комфорту до групи негайногого задоволення, споживацтва;

3) відсутність самодостатку щодо своєї природної зовнішності та фруструючі реакції до однолітків з привабливою зовнішністю.

4) притягнення їх до кримінальної відповідальності, а тим більше застосування суворих заходів покарання і фактичне виконання покарання їх стосовно неповнолітніх здається їм маломовірним.

В емоційно-вольовій сфері у неповнолітніх дівчат, які вчинили злочини, спостерігається послаблення почуття сорому, розвитку байдужого ставлення до переживань інших. Фіксується нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритичності. Груповим насильницьким діям неповнолітніх дівчат властива насилода від спостерігання фізичного насильства, коли зграя підлітків люто виявляють свій емоційно-вольовий афект на вже поваленому потерпілому. При цьому проявляється феномен дівочої агресивності та виняткової жорстокості. Можна припустити, що насильство дівчат – це, з одного боку, збочена форма самостверждення, а з другого – адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища. Останнім часом відбувається „мускулізація” дівчат, особливо у вихідців із соціально занедбалих сімей, набуття ними чоловічих рис характеру, засвоєння насильницьких стереотипів поведінки, що помножені на емоційно не стійку, схильну до афективних спалахів жіночої психіки, що в сукупності призводить до вчинення насильницьких злочинів. Як зазначається у наукових публікаціях, мотиваційна сфера дівчат, які вчинили злочини, характеризується відсутністю сталих далекосяжних цілей та мотивів. Багато з них відрізняються наявністю певного психологічного інфантілізму. Дівчата вчиняють злочини, граючись, не усвідомлюючи наслідків та власної відповідальності⁸.

Стосовно стану психічного здоров’я неповнолітніх злочинниць слід зазначити, що проведені отаннім часом дослідження свідчать про певний зв’язок насильницької злочинності неповнолітніх злочинниць з їх психічними аномаліями в межах осудності⁹.

Але не зважаючи на поширеність психічних розладів здоров’я неповнолітніх дівчат, мас місце тенденція постійного зростання кількості та питомої ваги неповнолітніх жінок, які визнаються здоровими та такими, що не мають аномалій, та зменшується кількість та питома вага неповнолітніх з психічними аномаліями, що не виключають осудності¹⁰.

Так, наприклад, 17-річна Н., після зробленої операції на очі перебувала на постійному стаціонарному обліку психіатрічної лікарні з відстеженням діагнозу суецидальних гармоніальних зрушень, що викликали тимчасові розлади в психіці, але не виключали її осудність. Під час відвідування її однолітками, неповнолітня Н. любила слухати іх розповіді про те, що робиться у школі, у колективі та як її подруги зустрічаються із хлопцями. Під час одних із відвідин неповнолітня Н. поскаржилася подрузі на надоїдливе перебування у лікарні та бажання бути у колективі. Подруга С., не зрозумівши її намірів, не погодилась допомогти їй у втечі з лікарні, переконувавши її проте, що вона здорована, але треба перебути в ній до кшвидкої виписки. Неповнолітня Н. роздратувалась та вдарила її по обличу в область ока, що спричинило до короткосвого розладу здоров’я (на 22 дні потерпілої С.). Із результатів амбулаторних висновків судової психіатрії було встановлено, що неповнолітня Н. під час вчинення протиправного діяння була осудна та повністю усвідмлювала намір своїх вчинків. Порив гніву був викликаний на грунті заздрощів розповіді подруги про своє яскраве життя та не можливістю віправити своє. Неповнолітня Н. була визнана осудною та була притягнута до кримінальної відповідальності. Хоча відбування покарання її вдалось уникнути¹¹.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки.

1. Підвищена увага до проблем злочинності серед неповнолітніх осіб жіночої статі з боку держави та суспільства зумовлена низкою факторів:

– по-перше, неповнолітні особи жіночої статі – це особи, які перебувають у стадії формування основних ціннісних орієнтацій, життєвих позицій, морально-психологічних установок у пошуку свого місця у суспільстві;

– по-друге, вчинені злочини неповнолітніми особами жіночої статі – це не лише резерв дорослої злочинності у майбутньому, а й майбутні матері, що будуть формувати позитивні або негативні риси характеру своїх дітей;

– по-третє, протиправна поведінка неповнолітніх дівчат більше піддається корекції, ніж поведінка дорослих жінок, тому організація та втілення системи запобігання злочинній поведінці неповнолітніх дівчат забезпечить зниження рівня злочинності у майбутньому дорослої злочинності жінок та змінить правопорядок у суспільстві.

2. Всебічне вивчення та грунтовний аналіз вчинених злочинів неповнолітніми особами жіночої статі передбачає її постійне вимірювання у масштабах усієї країни та в межах окремих регіонів.

3. Регіональні особливості вчинених злочинів неповнолітніх дівчат можна умовно поділити на декілька напрямків:

- географічні особливості;
- соціально-економічні особливості;

- організаційно-правові особливості;
- кримінально-правові особливості.

4. Аналізуючи вплив моди на протиправну поведінку неповнолітніх жінок, слід зазначити наступне. У процесі проведення запобігальних заходів впливу на середовище неповнолітніх дівчат необхідно враховувати стійкий та гнучкий зв'язок злочинності та молодіжної моди. З'ясувавши фактори впливу моди, що проявляється у стилі життя, можна більш точно та направлено розробляти заходи запобігання протиправній поведінці неповнолітніх осіб жіночої статі.

5. Протиправна поведінка неповнолітніх дівчат більше піддається корекції, ніж поведінка неповнолітніх хлопців, а тим більше дорослих жінок, тому організація та втілення системи запобігання злочинній поведінці неповнолітніх дівчат забезпечить зниження рівня злочинності у майбутньому та зміцнить правопорядок у суспільстві.

6. Боротьба із проявами злочинної поведінки неповнолітніх жінок може бути достатньо ефективною тільки тоді, коли вона ведеться із застосуванням науково-обґрунтованих методів та засобів.

Знання вищезгаданих властивостей дозволяє надати найбільш глибоку і цілісну характеристику особи неповнолітнього злочинця (жіночої статі), розкрити сутність мотивації злочинної поведінки. Такі знання нададуть можливості обрати необхідні форми та засоби впливу на особистість неповнолітніх жінок для найбільш ефективної боротьби із протиправною, злочинною поведінкою.

¹ Яковлев А. М. Некоторые теоретические вопросы общей методики изучения личности преступника. – М., 1965. – С. 59.

² Див.: Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 2004-2008 pp. Частина 5. МВС України. Управління оперативної інформації. – Київ, 2008.

³ Доронін Г. Н. Предупреждение насильственных преступлений несовершеннолетних преступлений несовершеннолетних. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1984. – С. 20-24.

⁴ Результати проведеного анкетування серед засуджених неповнолітніх осіб жіночої статі у Мелітопільській колонії для неповнолітніх дівчат. Анкетування 225 респондентів віком від 14-17 років проведено автором статті у вересні 2009 року.

⁵ Голіна В. В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: Учебное пособие. – Киев: УМІОВО, 1989. – С. 19-20.

⁶ Результати проведеного анкетування серед засуджених неповнолітніх осіб жіночої статі у Мелітопільській колонії для неповнолітніх дівчат. Анкетування 225 респондентів віком від 14-17 років проведено автором статті у вересні 2009 року.

⁷ Там само.

⁸ Подільчак О. М. Особливості злочинності неповнолітніх жінок // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – Х., 2004. – Вип. 8. – С. 124.

⁹ Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та їх запобігання. Автореф. дис...канд. юр.нauk:12.00.08 / Нац.акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 5.

¹⁰ Голіна В., Смелянов В., Петрюк П. Проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх з психічними аномаліями // Право України. – 2005. – № 10. – С. 74-76; Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження. – С. 105-120.

¹¹ Амбулаторная лечебно-реабилитационная программа «Путь к выздоровлению» для больных патологического профиля: метод. рекомендации / Под общ. ред. д. м. н. проф. Л. Н. Юрьевой. – Днепропетровск, 2003. – 25 с.

Резюме

Стаття присвячена висвітленню соціально-демографічних ознак, культурно-освітнього статусу та емоційно-вольової характеристики особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі).

Ключові слова: особа злочинця, неповнолітні, особи жіночої статі.

Резюме

Статья посвящена освещению социально-демографических признаков, культурно-образовательного статуса и эмоционально-волевой характеристики личности преступника несовершеннолетнего возраста (женского пола).

Ключевые слова: личность преступника, несовершеннолетние, лица женского пола.

Summary

The article shows socio-demographics sides, emotional and volitional characteristics, cultural and education status of minority criminal (female).

Key words: criminal, minors, female.

Отримано 21.04.2010